

Сава Митровић*

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ДИСКУРЗИВНО СТВАРАЊЕ НАЦИЈЕ: СРПСТВО КАО ДРУГОСТ У КРЕИРАЊУ ЦРНОГОРСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Сажетак

Посматрајући нације као социјално конструисане заједнице, аутор у раду испитује улогу *другости* у формирању националног идентитета, на студији случаја савременог црногорског идентитета. Полазећи од тезе да је за конституисање црногорске нације пресудну улогу имало дистанцирање од српских националних обележја, аутор у раду приказује и објашњава процесе маргинализације и стигматизације српства, схваћеног као све што се имплицитно или експлицитно везује за Србију као државу и/или Србе као народ. Након теоријских и методолошких напомена, извршен је критички преглед литературе која се бави идентитетским питањима Црне Горе. У централном поглављу рада, разоткрива се дискурс о српској *другости*, те се методом критичке анализе дискурса преиспитују начини на које он креира идентитет и обликује друштвену стварност у Црној Гори. Ово поглавље подељено је на три потпоглавља, од којих прво тематски обухвата дискурс о Подгоричкој скупштини из 1918. године и с њом повезаним догађајима у Црној Гори, друго које анализира дискурс о Српској православној цркви за време владавине Демократске партије социјалиста, те треће које приказује наставак антисрпског дискурса и након пада ДПС-а. Налази истраживања показују да је, поред државоправног, спољнополитичког, лингвистичког, симболичког и другог дистанцирања од Србије и

* Имејл-адреса: sava.mitrovic@fpm.bg.ac.rs.

српства, за конструисање савременог црногорског идентитета био кључан дискурс којим је српство, не само потиснуто, већ и начињено непријатељском *другошћу* и претњом по опстанак Црне Горе.

Кључне речи: нација, национални идентитет, Црна Гора, црногорство, Срби, српство, дискурс, конструкт, *другост*

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Полазећи од става да су нације социјално конструисане заједнице које је временом могуће (из)градити, редефинисати и растакати, у овом раду се проучава стварање савремене црногорске нације. У одређењу националног идентитета полази се од дефиниције према којој он представља „колективно осећање засновано на уверењу о припадању истој нацији и поседовању истих својстава која је чини резличитом од осталих нација” (Čavoški 2021, 179). Ослањајући се на тезу Ивера Нојмана (*Iver Neumann*) да конститутивни елемент колективних идентитета, поред „имагинарних” заједничких чинилаца, представља и оно што је изван њих – *другост* у односу на коју се колективни идентитет дефинише (2011, 11) – у раду се испитује улога српства¹ у процесу стварања црногорског националног идентитета.

Аутор заступа тезу да је у изградњи савременог идентитета националних Црногораца пресудну улогу имало дистанцирање од српских националних обележја. С тим у вези, дискурзивно конструисање српског идентитета као „радикално другачијег” па чак и „претећег Другог” (Hansen 2006, 33), представљало је главни инструмент у процесу стварања савремене црногорске нације. Став Хантингтона (Huntington 1996) како „ми знамо ко смо само када знамо ко нисмо, а често само онда када знамо против кога смо” (21), може нам помоћи да схватимо неопходност да се у процесу формирања црногорског националног сопства, у пуној мери самосвојног у

¹ Под појмом „српство”, аутор подразумева све што се имплицитно или експлицитно везује за Србију као државу и/или Србе као народ, укључујући све речи које деле корен с овим именицама (нпр. српски, србијански и др.), као и од њих начињене синтагме (нпр. српски језик, Српска православна црква и др.).

односу на српски идентитет, морало посезати за различитим формама државоправног, политичког, симболичког, лингвистичког и другог одвајања од српства, до чак и пуког историјског ревизионизма. У стварању црногорског националног идентитета улогу *другости* нису имали само Србија и њени грађани – као „географски најближи *источни други*” (Нојман 2011, 35) – већ су овај жиг понели и грађани Црне Горе српске националности, као и сви Црногорци који су у свом идентитету баштинили српска обележја, поставши тако својеврсно *унутрашње друго* у сопственој држави. Иако је с овим процесима, у мање или више израженој форми, започето далеко раније, ово истраживање за свој временски оквир узима период по изласку Црне Горе из заједничке државе са Србијом, са посебним фокусом на последње године власти Демократске партије социјалиста (ДПС).

Методe истраживања

Схватајући идентитет као релацион и дискурзивно конструисан концепт, многи аутори указују како „нема објективног и истинског значења мимо његовог језичког представљања” (Hansen 2006, 16). „А разумети језик као *политички*”, како истиче Хансен, значи препознати га као средство за производњу одређених идентитета, док се други истовремено искључују (Hansen 2006, 16). Имајући ово у виду, још је очигледнија, како научна, тако и друштвена потреба, да се конкретан дискурс критички опише, те се објасне начини његове употребе у процесима стварања националног идентитета.

С обзиром на то да ово истраживање за свој основни научни циљ поставља објашњење употребе *другости* у процесу изградње националног идентитета, оно је ослоњено на квалитативне истраживачке методе. Однос црногорског националног идентитета и српства након 2006. године узет је као студија случаја која представља методолошко-истраживачки оквир овог рада. Као примарни истраживачки метод коришћена је критичка анализа дискурса којом се настојало, не само разоткрити одређени дискурс, већ и критички преиспитати начине на који он конструише друштвену стварност, али и идентификовати односе моћи који се иза њега скривају (Bešić 2019, 357–358). Сам дискурс схваћен је у складу са одређењем Мартина Рајсигла и Рут Водак по којима он представља „скуп контекстуално зависних семиотичких пракси смештених унутар

специфичних поља друштвеног деловања” (Reisigl and Wodak 2009, 89). С тим у вези, главни циљ критичке анализе дискурса јесте да „демистификује хегемонију специфичних дискурса”, пружајући научно објашњење идеологије која се налази у његовој позадини (Wodak 2015, 4).

Канцеларијско истраживање (енгл. *desk research*) коришћено је као основни метод прикупљања података путем којег су се настojали идентификовати материјални носиоци проучаваног дискурса и утврдили медији коришћени за његову дисеминацију. У методском поступку анализе дискурса, приликом избора емпиријског материјала примењена је процедура тзв. сврховитог узорковања, односно селективног одабира одређених наратива, текстова и исказа који на најбољи начин изражавају предметни дискурс (Вешић 2019, 360). Ипак, пре упуштања у анализу дискурса из примарних извора, најпре је извршен критички преглед и квалитативна анализа секундарне литературе која се бави питањима идентитета у савременом црногорском друштву.

КРИТИЧКИ ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ О ИДЕНТИТЕТСКИМ ПИТАЊИМА У САВРЕМЕНОЈ ЦРНОЈ ГОРИ

Идентитетска питања савремене Црне Горе заокупирала су пажњу великог броја аутора у друштвеним наукама. За предмет овог истраживања од великог значаја је књига Зорана Лутоваца „Српски идентитет у Црној Гори”, у којој аутор посебну пажњу посвећује управо разумевању српства као *другости* у креирању савременог црногорског идентитета. Лутовац (2015) у књизи указује на процес потискивања српског идентитета кроз политику идентитетске конфротације чији је главни носилац била Демократска партија социјалиста (ДПС), заједно са Социјалдемократском партијом (СДП). Редефинисање црногорског идентитета подразумевало је уклањање српских елемената из њега, чиме Србија, Срби, али и Црногорци српског идентитета, попримају улогу *других*. „Супротстављање том 'другом' симболички и политички је представљено као допринос учвршћивању самосталности, као отпор хегемонији Србије, јединој 'реалној опасности' по црногорску независност” (Lutovac 2015, 29). Ипак, Лутовац исправно скреће пажњу на потешкоће у креирању идентитетских граница међу онима истог верског опредељења,

суштински истог језика и истих обичаја, али и указује на апсурдне ефекте овог идентитетског пројекта који је довео до феномена да рођена браћа или отац и син поприме различиту националност (Lutovac 2015, 65).

Стварањем нација на студији случаја Црне Горе, бавио се и Миша Ђурковић (2010) који овим процесима додаје и геополитичку димензију, те у свом истраживању јасно уочава фазе и елементе конструкције црногорске нације. С обзиром на временски оквир овог истраживања, посебно је релевантна последња фаза која започиње након 1997. године, а интензивира се од црногорског осамостаљења 2006. године. У овој фази долази до медијске промоције, а потом и институционализације црногорског као службеног језика у Уставу из 2007. године, иако у том тренутку још увек није постојала ни граматика, ни речник, нити прецизно утврђен број слова тог језика (Ђурковић 2010, 21–24). Упркос томе што је, на тада последњем попису, више од 63% грађана навело српски као свој матерњи језик (Zavod za statistiku 2004, 10), неимарима црногорске нације било је важно да након изласка из државне заједнице са Србијом, с њом раскину и сваки вид неформалне, језичке заједнице. Потоње додавање двају нових слова, црногорском језику, као „најзначајнијем маркеру националног идентитета”, донело је минималну, али ипак постојећу разлику у односу на стандардни српски језик, а градитељима црногорске нације у извесној мери смањило осећај нелагодности због готове истоветности црногорског и српског језика (Nojman 2011, 26–27). С тим у вези, одлука цетињских власти да улицу Вука Караџића, реформатора и утемељивача модерног српског језика, преименују у Исландску, представља још један веома индикативан пример дистанцирања од српског идентитета (Odluka o preimenovanju ulice 2008, čl. 2)

Идентитетским питања у Црној Гори бавио се и Драган Ђукановић (2014), који основне линије подела у црногорском друштву, слично Ђурковићу, препознаје у државним симболима, језику, цркви, али и питању „спољнополитичког идентитета” Црне Горе. Наглази овог аутора указују да је у изградњи црногорског националног идентитета било важно пренаглашавати црногорску националну посебност у односу на српску, што је након 2006. додатно продубило већ постојеће поделе, те их довело до нивоа њихове непремостивости (Ђукановић 2014, 399–400). Једна од таквих подела тиче се државних симбола, односно заставе, грба и химне Црне Горе. Иако

су црвена, плава и бела још првим Уставом Црне Горе из 1905. године проглашене народним бојама, те су ове три боје, водоравно поређане, чиниле заставу Црне Горе кроз читав 20. век, на прелазу у 21. столеће долази до промовисања нових државних симбола, „што је био први вид преобликовања дотадашњег идентитета” (Isto, 400–404). Црвено-плаво-бела тробојка, забрањивана само од стране окупаторских власти у току два светска рата, због њене очигледне сличности са заставом Србије, била је неприхватљива градитељица новог црногорског идентитета. Са утврђивањем нове државне заставе, усвојена је и химна Црне Горе која је такође произвела велику поларизацију у црногорском друштву. Ако се може разумети да традиционална, народна химна „Онамо ’намо” – песма краља Николе настала на таласу српског националног романтизма – не одговара новом „грађанском” концепту црногорске државе, тешко је објаснити да се за државну химну прихвата верзија песме „Ој свијетла мајска зоро”¹ обogaћена строфама фашисте и усташког сарадника, Секуле Дрљевића (Ђurković 2010, 26–27).

Осим на симболичкој и лингвистичкој равни, одвајање Црне Горе од српства укључивало је и изградњу новог спољнополитичког идентитета. Након осамостаљења Црне Горе, прва спољнополитичка одлука која је била, не само у директној супротности са виталним интересима Србије, већ је представљала раскид Црне Горе и са сопственим историјским, духовним и културним наслеђем, тичала се признања једнострано проглашене независности Косова. Ова одлука црногорских власти, коју Суботић (2020) назива „највећим ударом на косовски завет којим су се васпитавале генерације српског народа у Црној Гори”, донета је упркос признању црногорског премијера да се њој противило више од 85% грађана Црне Горе (38–39). Признањем независности Косова и потоњим гласањем за његов пријем у УНЕСКО (B92 2015), Црна Гора се руководила спољнополитичком стратегијом „ускакања у вагон” (енгл. *bandwagoing*), да би 2017. године коначно и била примљена у „вагон” предвођен највећом светском силом данашњице – САД.

¹ Најстарија сачувана верзије ове песме, први пут изведена још 1863. године под називом „Ој јунаштва свијетла зоро”, у себи садржи стихове који јасно указују на неодвојивост тадашње Црне Горе са српством („Једина си за слободу, ти остала српском роду”), а које је, у процесу изградње новог црногорског идентитета, у потпуности потиснуто и, штавише, добило улогу непријатељске *другости*.

Чланством у НАТО, идентитет Црне Горе се и у свом геополитичком аспекту дистанцирао од Србије. За разлику од црногорског атлантистичког идентитета, Србија је, располућена између атлантизма и евроазијства, одабрала војну неутралност.

Анализирајући стратегију изградње националног идентитета Црне Горе, Милосављевић и Путник (2020) примећују да Српска православна црква (СПЦ), са својом дугом историјом и традицијом баштињења српског идентитета у Црној Гори, представља највећу препреку конституисању црногорског националног идентитета (141). Због тога је и разумљиво да, у црногорском идентитетском пројекту, ни промена државних симбола, службеног језика, маргинализација ћириличног писма, па чак ни признање независности Косова, нису изазвалале тако снажну реакцију грађана и имале толике политичке импликације као доношење Закона о слободи вјероисповести којом се настојала оспорити имовина СПЦ у Црној Гори.² Након свих мера у процесу идентитетског одвајања од српства, како би се самосвојни црногорски идентитет у потпуности заокружио, било је неопходно кренути у борбу за аутокефалност канонски непризнате Црногорске православне цркве (ЦПЦ), а дискриминаторним законом додатно потиснути митрополију и епархије СПЦ у Црној Гори. Анализирајући јавни дискурс у Црној Гори, Марко Мандић (2021) такође показује да поделе у црногорском друштву кулминирају управо крајем 2019. године, доношењем Закона о слободи вјероисповести (215). Користећи теорију секуритизације као свој истраживачки оквир, аутор указује да је дискурс који је представљао српски идентитет као непријатељски према Црној Гори тада доживео врхунац, а да су противници овог закона означени као „безбедносна опасност по опстанак државе и промотери ’великосрпског хегемонизма и агресије’ чији је крајњи циљ нестанак Црне Горе” (215, 227).

Налази добијени критичким прегледом литературе показују да су аутори јасно идентификовали кључне домене у којима се црногорски национални идентитет у процесу своје савремене изградње и редефинисања дистанцирао од српског. Готово све што је народ Црне Горе повезивало са српством – од српског језика и националних симбола, преко Српске православне цркве, све до козовског завета – покушало се оспорити, маргинализовати или чак

² Видети: *Zakon o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica* br. 74/2019, čl. 62.

стигматизовати, у процесу конструисања новог црногорског идентитета. Ово истраживање стога настоји да разоткрије, те критички опише и објасни дискурс који је стајао у темељу овог идентитетског пројекта. Дискурзивно конструисање српства као *другости* која угрожава црногорски идентитет, сувереност и државност, владајућој елити у Црној Гори служило је и као средство застрашивања домаће и међународне јавности којим су они прикривали недемократске и коруптивне аспекте своје владавине.

СРПСКА ДРУГОСТ У ЈАВНОМ ДИСКУРСУ ЦРНЕ ГОРЕ

„Никад више 1918”

Непосредно уочи референдума о независности Црне Горе, одржаног 21. маја 2006. године, тадашњи председник Владе Црне Горе, Мило Ђукановић, обратио се грађанима окупљеним у Подгорици. Свој говор Ђукановић је отпочео помињањем 1918. године – године уједињења Краљевине Црне Горе и Краљевине Србије и стварања Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца – означивши је „преваром и државним понижењем”, након којег је отпочело „затирање црногорског имена у монархији Карађорђевића” (Vlada CG 2006). Вративши се на овај историјски тренутак, Ђукановић је нагласио да одлуке Подгоричке скупштине – којима је одлучено „да се Краљ Никола I Петровић–Његош и његова династија збаци с црногорског пријестола и да се Црна Гора с братском Србијом уједини у једну једину државу под династијом Карађорђевића, те тако уједињене ступе у заједничку Отаџбину нашег троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца” (Petrović 2018, 328) – морају бити поништене, како би се вратила част краљевске породице, без које нема ни части Црне Горе (Vlada CG 2006). Напослетку, Ђукановић је 90-те године прошлог века, у којима се налазио у врху црногорске власти и сâм био близак сарадник Слободана Милошевића, назвао периодом црногорског отпора „последњој диктатури (...) и хегемонској номенклатури у трећој Југославији” (Vlada CG 2006). Из издвојених исказа, јасно се уочава настојање црногорског премијера да одлуку о уједињењу и године живота у заједничкој држави са Србијом представи као године бешчашћа и понижења, али и оспори да су оне икада биле израз воље народа Црне Горе, који тобоже,

упркос плебисцитарном изјашњавању за останак у Југославији 1992. године, никада није ни желео да живи заједно са Србијом чијој је „диктатури” и „хегемонији” пружао отпор.

Дискурс према којем је Србија „окупирала” Црну Гору 1918. године и вршила свирепе злочине над Црногорцима, наставиће се и у годинама након референдума. Када су представници Социјалистичке народне партије и Нове српске демократије, странака које заступају интересе српског народа у Црној Гори, положили венац на спомен плочу посвећену ослободиоцима Будве у Првом светском рату, дневни лист „Вијести” је о овом догађају извештавао као о „обележавању дана када су Срби заменили Аустроугаре”, јасно алудирајући на српску војску као окупаторску (IN4S 2015). На стогодишњицу одржавања Подгоричке скупштине, ова тема је поново добила на значају у јавном дискурсу Црне Горе. Дискурс о српској окупацији, анексији и понижењу Црне Горе, па чак и злочинима и репресији над црногорским народом, постајао је све фреквентнији, а средства његове дисеминације протезала су се од штампаних и дигиталних медија, преко уличних плаката и друштвених мрежа, све до говора у Скупштини и на политичким скуповима. Првог октобра 2018. године, широм Црне Горе осванули су плакати са поруком „Никад више 1918”, на којима се описују наводна непочинства српских снага, од пљачки и паљења домова, преко масовних хапшења и мучења, све до силовања, убистава и протеривања (Politika 2018). Плакати са истом поруком појавили су се на улицама црногорских градова и 26. новембра, уз текст наводне наредбе војводе Живојина Мишића, начелника Штаба Врховне команде Војске Краљевине Србије, „да се на територији коју је наша (српска, прим. аут.) војска окупирала, угуши свака агитација, свим средствима којим можете располагати без икаквог презања” (RTS 2018). Употребом дискурса којим се наглашавало наводно постојање организованог и масовног насиља Срба над Црногорцима, продубљивала се дистанца између ових двеју група, што је требало да послужи консолидацији црногорског националног идентитета као, не само одвојеног, већ и супротстављеног српском.

Сличан дискурс провејавао је седницом Скупштине Црне Горе 29. новембра 2018. године, када се на дневном реду нашао предлог резолуције поводом стогодишњице Подгоричке скупштине. Посланица из редова ДПС-а, Јованка Лаличић, „нелегалну и нелегитимну” Подгоричку скупштину назвала је финализацијом „дугорочног

подухвата започетог 1844. године када је Србија познатим 'Начертанијем' објавила да Црну Гору сматра српском земљом", након чега су „све активности тадашње српске владе биле смишљене да дугорочни циљ присаједињења Црне Горе добије своју завршницу” (Skupština CG 2018a, 6:44:12–6:44:36). За одлуке Подгоричке скупштине, њен партијски колега, Радуле Нововић, рекао је да су биле усмерене ка „тоталном потирању црногорског идентитета, односно црногорске нације” (Skupština CG 2018a, 6:39:14–6:39:20). На истој седници се, од народне посланице и чланице Главног одбора ДПС-а, Маје Бакрач, могло чути да су српски војници „наоружани необјашњивом мржњом према Црногорцима, пљачкали, убијали и мучили”, те „вршили злочине на најсуровији начин, а посебно над женама и нејачи” (Skuština CG 2018, 7:40:12–7:40:26). Додатно, председник Либералне партије, Андрија Поповић, дешавања с краја 1918. означио је „агресијом на Црну Гору”, те да рану насталу због „понижења и ропства“ изнова отварају „присталице подаништва 'братској' Србији (...) који заговарају идеологије које представљају опасност по независност, сувереност и уставно уређење” (Skuština CG 2018, 2:59:25–3:06:30).

Све у свему, може се закључити да су посланице тада владајуће коалиције у Црној Гори, ову седницу искористили како би додатно нагласили да је уједињење Црне Горе и Србије било, не само нелегалан и недемократски чин, већ да је оно представљало остварење вишедеценијске амбиције Србије да потчини Црну Гору. Ови планови спроведени су наводном агресијом и крвавом окупацијом, праћеном злочинима подстакнутим мржњом према црногорском народу, која је Црну Гору увела у деценије ропства и понижења у којима је затиран црногорски идентитет. Оваквим дискурсом, извршена је додатна стигматизација Србије као државе која је тобоже, не само желела да себи присаједини Црну Гору, већ у тој амбицији није презала ни да чини најстрашнија злодела како би остварила своју, готово геноцидну намеру. Последишно, ова стигма се преноси и на све оне који на године живота у заједничкој држави са Србијом гледају благонаклоно, па чак и вредносно неутрално, те се њихови ставови, а делимично и идентитет, проглашавају за опасност по државност Црне Горе. Коначно, овај дискурс је утабао пут усвајању Резолуције којом је Подгоричка скупштина проглашена нелегалном и нелегитимном институцијом којом је извршен „државни преврат” у Црној Гори (Skupština CG 2018b). С тим у вези, овом резолуцијом је константована нелегалност одлука Подгоричке

скупштине, којима је, између осталог, омогућено „незаконито и неканонско укидање аутокефалности Црногорске цркве” (Isto).

Српска православна црква у Црној Гори – „чувар инфраструктуре Велике Србије”

Резолуција Скупштине Црне Горе, иако правно необавезујућа, требало је да представља први корак у дугогодишњој амбицији градитеља савременог црногорског идентитета да, канонски непризнатој Црногорској православној цркви, прибаве канонски статус и аутокефалност. Не скривајући мотиве, председник Одбора за обнову аутокефалности ЦПЦ Драгоје Жиковић је у свом говору још 1993. године веома недвосмислено истакао у чему се крије величина и значај ове, тада тек регистроване невладине организације. „Ако успијемо да изборимо аутокефалност ЦПЦ, са српством у Црној Гори ће бити готово!”, нагласио је еуфорично Живковић, те изазвао усхићење и аплауз присутних (In4snet 2019, 2:07–2:20). У нешто дипломатичнијем тону, Мило Ђукановић је у свом инаугурационом говору 2018. године подвукао да отворено црквено питање представља „најистрајнији и најопаснији фактор деструкције у процесу снажења црногорског националног и вјерског идентитета” (DPS 2018, 15:16–15:29). Како би се зауставили „и данас веома живи политички и вјерски фанатизми чија је мисија отворено негирање историјског и духовног бића Црногораца”, Ђукановић је нагласио да је Црној Гори неопходна „свеобухватна, интердисциплинарна, суптилна идентитеска политика” (DPS 2018, 14:02–14:08, 15:30–15:40).

Много директније, представљајући СПЦ као дестабилизујући и антидржавни фактор у Црној Гори, Ђукановић је, тада на скупу своје политичке партије, истакао да је стабилност Црне Горе „перманентно под ударом СПЦ која, на извјестан начин, покушава да задржи позицију темпиране бомбе у темељима државе Црне Горе” (In4snet 2019, 4:39–4:59). Помињујући деценије у којима су из цркве „Срби изгонили Црногорце”, Ђукановић је нагласио да је „историјско право грађана Црне Горе да имају своју аутокефалну Црногорску цркву”, која би представљала „завршни корак утемељења државног, националног, културног и вјерског идентитета Црне Горе и Црногораца” (In4snet 2019, 2:33–4:35). Стигматизацију СПЦ Ђукановић је наставио и у својим другим јавним наступима, идући дотле да је СПЦ назвао чуварем „инфраструктуре велике Србије”,

те је оптужио да је њена мисија у Црној Гори да својим епархијама „зацртава простор велике Србије” (Politika 2019a).

Издвојени налази сугеришу да у чињеници да православни верници у Црној Гори и даље у огромној већини своје верске потребе остварују у храмовима цркве са српским националним предзнаком, неимари црногорске нације виде највећу препреку у консолидацији националног идентитета у потпуности одвојеног од српског. С тим у вези, наратив којим је СПЦ означена фактором дестабилности и деструкције, те инструментом остваривања „великосрпских интереса”, требало је да легитимизује доношење дискриминаторног закона којим се нарушавају имовинска права ове верске заједнице. Дискурсом о СПЦ као актеру који угрожава, не само државност Црне Горе, већ и негира црногорски национални идентитет, требало је додатно дистанцирати грађане црногорске националности од ове цркве, а закон уперен против њених интереса представити као меру одбране црногорства од агресивног српства. Језиком теорије секуритизације, оваквим говорним чиновима СПЦ је „дискурзивно конструисана у безбедносно претњу” како би се стекао легитимитет за усвајање специјалних мера којима се политичка заједница штити од претње (Ejdus 2016, 201–209). Истовремено, постојање аутокефалне црногорске цркве представљено је као нужан, завршни корак у заокруживању црногорске нације која више ништа не би имала са српством.

Међутим, супротно очекивањима креатора дискурса о СПЦ као продуженој руци 'велике Србије', ова верска институција задржала је висок ниво поверења међу грађанима Црне Горе. Истраживања Центра за демократију и људска права (CEDEM), рађена у жеку негативне кампање о СПЦ, показала су да преко 46% грађана највеће поверење има управо у СПЦ, 10% више него што је поверење у Председника и Владу Црне Горе, те готово 30% више од поверења које ужива ЦПЦ (Politika 2019b). Упркос томе, владајућа већина је усвојила спорни Закон о слободи вјероисповести који је изазвао талас масовних литија широм Црне Горе, кад вид протеста против овог закона. Литијама верника у организацији СПЦ временом се придружио и значајан број појединаца и партија грађанске оријентације, те су оне попримиле ноту грађанских протеста и прерасле у општедруштвени бунт против власти ДПС-а.

Ипак, председник Црне Горе и лидер ДПС-а, наставио је са реториком којом је СПЦ оптуживао да је „инструмент у рукама великосрпског национализма” који делује у „мисији посрбљавања

Црне Горе” , те да „под плаштом приче о Закону (...) води врло перфидан и опасан рат против Црне Горе” (Mandić 2021, 228). Овај дискурс провејавао је Црном Гором током читаве 2020. године, а Ђукановићу се у антисрпској реторици пред парламентарне изборе 30. августа придружио и његов партијски колега, тада премијер Црне Горе, Душко Марковић. У подножју Ловћена, на Ивановим коритима, Марковић је поручио да се 30. августа одлучује о очувању државности Црне Горе, те да се тога дана она брани „од оних истих који је нијесу жељели 2006. и чији су је преци поништили 1918. године” (Vlada CG 2020). Представљајући своје политичке опоненте и њихове бираче као антидржавни елемент који напада Црну Гору, Марковић је додатно подгревао тензије и продубљивао поделе у црногорском друштву. Речима да ће се након избора „СПЦ и њени свештеници вратити у цркве и манастире”, те да их више „неће бити за микрофоном и у политичким поворкама”, премијер Црне Горе је, свесно или не, црквеним великодостојницима запретио одузимањем елементарних људских права на слободу говора и јавног окупљања (Vlada CG 2020). Штавише, у готово фашистичком тону, председник Владе је својим својим грађанима који наводно „проклињу Црну Гору и желе да је сахране” поручио да ће им након изборне победе отворити границе и вратити их одакле су дошли (Isto). Међутим, Владу Црне Горе је након избора формирала широка опозициона коалиција, а ДПС је, упркос појединачно највећем броју освојених гласова, након готово три деценије континуиране владавине, постао опозиција у Црној Гори.

ДПС у опозицији – наставак антисрпског дискурса

Убрзо након избора, ДПС је на свом 9. конгресу 24. јануара 2021. године усвојио „Нову платформу политичког дјеловања”. Већ у првој, уводној реченици свог новог политичког програма, ДПС (2021) је изборни пораз покушао да оправда пандемијом и „до сада незабележеним отвореним мешањем СПЦ и страног фактора” (5). Питању црногорске националне посебности, за коју се истиче да је била „затирана од стране представника великосрпског национализма” (DPS 2021, 13), посвећена је посебна пажња у овом партијском програму.³ Алудирајући на СПЦ, наводи се да се „Цр-

³ Идентитет, те од њега изведени придеви и начињене синтагме, један је од најфреквентнијих појмова који се прожима читавим програмом ДПС-а.

на Гора током претходних година суочила са јачањем клеронационалистичких и популистичких снага које се не мире са њеном самобитношћу, грађанским карактером и европском оријентацијом” (DPS 2021, 10). СПЦ се изричито оптужује за манипулацију верским осећањима грађана, које је наводно искористила као „изговор за напад на фундаменталне вриједности модерне Црне Горе” (DPS 2021, 11). Такође, из програма се јасно види да ДПС није одустао од решавања тзв. верског питања на начин који би укључивао национализацију имовине СПЦ од пре 1918. године, те успостављање аутокефалне Црногорске православне цркве (DPS 2021, 12).

Далеко директнији од програма своје странке, Мило Ђукановић је наставио, па чак и значајно заоштрио своју реторику према Србији и СПЦ. Према Ђукановићу, основу државне политике Србије чини „насилнички великосрпски национализам”, чији је „стupidно лажни алиби заштита угрожених права Срба у региону” (Al Jazeera 2021). Ђукановићев антисрпски дискурс је ишао до тле да изјави како је Србија спремна „за нови покушај прекрајања граница на Балкану”, те да заједно са Русијом жели да Црну Гору по сваку цену стави под своју контролу, не искључујући и рат (Al Jazeera 2021). Малициозно је називајући „Црквом Србије” – у намери да је представи инструментом званичног Београда – Ђукановић је СПЦ означио „прекограничном инфраструктуром велике Србије” и „квзивијерском заједницом одговорном за већину злочина које је тај националистички пројекат починио од 90-их година до данас” (Al Jazeera 2021). Наслањајући се на антируски дискурс у западном свету додатно оснажен након руске агресије на Украјину, Ђукановић је приликом посете Институту САД за мир рекао да Србија на Балкану ради исто што и Русија у свом региону, а да је главни инструмент те политике управо СПЦ (Danas 2023).

Антисрпска реторика нашироко је коришћена и током 2023. године коју су обележила два изборна процеса у Црној Гори, те почетак пописа у овој држави. Поред политичких партија, у изборну утакмицу су се укључили и одређени медији из региона који су, користећи се веома фреквентним елементима антисрпског дискурса, настојали да стигматизују најозбиљније противкандидате Мила Ђукановића на председничким изборима. Предмет оптужби да представља марионету званичног Београда и да је заступник „великосрпских интереса”, био је не само кандидат просрпског Демократског фронта, Андрија Мандић, већ и кандидат проевропског

Покрета Европа сад, Јаков Милатовић. Тако су у Ал Џазири, у недељи пред други круг председничких избора, објављивани текстови у којима је (евентуална) победа Милатовића – потпуно неутемељено означеног „персонификацијом просрпске политике” – драматично представљана крајем црногорске државе која би била претворена у „пуки сателит Србије” (Al Jazeera 2023a). У истом медију објављен је текст у којем аутор Ђукановића назива „свијетлом страном Балкана“ и човеком који је рекао „велико НЕ Цркви Србије и њеним империјалним плановима”, док се Покрет Европа сад и Милатовић настоје представити „пројектом Београда” чијом би победом пројекат српског света доживео коначан тријумф у Црној Гори (Al Jazeera 2023b). На сличан начин о Милатовићу се говорило и у једном од најстаријих и најтиражнијих хрватских листова, Слободној Далмацији. Мада овај хрватски медији нема тако похвалних речи о вишедеценијском властодршцу Црне Горе, Милу Ђукановићу, у њему се јавност региона такође застрашује дискурсом о „српском свету” – названим и „еуфемизмом за велику Србију” (Slobodna Dalmacija 2023).

Премда изборни процеси као такви не представљају предмет овог истраживања, медијски дискурс који их прати је свакако вредан пажње. Баук „велике Србије” нашироко је коришћен како би се њиме заплашили грађани Црне Горе, те гласом против наводних експонената ове политике стали у одбрану своје државе. Веома сличан дискурс пратио је и парламентарне изборе, а свој врхунац је достигао оног момента када је за председника Скупштине Црне Горе изабран Андрија Мандић. Тада су медији региона извештавали како је на челу црногорског парламента дошао „челник просрпске и проруске деснице”, „четнички војвода”, „Путинов херој” и слично (Робјед 2023). Сам ДПС је у свом саопштењу за јавност Мандића описао као човека који од Црне Горе „жели да направи једну од српских држава под контролом Београда” (Portal Analitika 2023). Критике није био поштеђен ни нови црногорски премијер и лидер Покрета Европа сад, Милојко Спајић. Њему је спочитаван компромис који је у процесу фомирања Владе направио са просрпским странкама, те је оптужен да грађанима Црне Горе „продаје дуални (црногорско-српски) идентитет”, који наводно много више нагиње српској страни (RSE 2023).

Ово застрашивање црногорске, регионалне и међународне јавности да промена власти у Црној Гори која би ишла у правцу

унапређења положаја српске заједнице и побољшања односа са Србијом – као убедљиво најзначајнијим трговинским партнером и другим највећим инвеститором у Црној Гори – представља опасност по идентитет и опстанак Црне Горе, указује на секуритизујући карактер антисрпског дискурса. Њиме се из сфере политике, изборна утакмица у Црној Гори пребацује у поље безбедности, те се карлшмитовском дихотомијом „пријатељ-непријатељ” свако ко одступа од постојећег дискурса доживљава као претња. У том дискурсу нема простора за компромис, умерене и помирљиве ставове према онима који представљају непријатељску *другост*. Другим речима, ко није са нама, тај је против нас.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Имајући у виду очигледну блискост и историјско преклапање српског и црногорског идентитета, за оне који су желели да изграде потпуно засебан црногорски национални идентитет било је неопходно да оспоре и, на први поглед, тешко оспориве ствари. Од народа исте вере и обичаја, васпитаваног на истим митовима и епској традицији, те народа који говори истим језиком и пише истим писмом, требало је створити народ који нема ништа заједничко са овим другим. Излазак из заједничке државе и потоње спољнополитичко дистанцирање, промена државних симбола и назива службеног језика, биле су неке од најважнијих мера у остварењу тог циља. Ипак, како би идентитет био довољно чврсто и неповратно укореењен, од његове *другости* било је неопходно направити непријатеља. Дискурсом о агресији, окупацији и злочинима Србије над Црном Гором и Црногорцима, којима је испољена наводна мржња Срба према Црногорцима, требало је јасно успоставити разделну линију између двеју група међу којима не може бити ничега заједничког. Међутим, овај дискурс не сме само остати тамо негде у историји, већ га је неопходно изнова понављати и на њега подсећати.

Дискурс о српству као непријатељу Црне Горе, преноси се у актуелни моменат упозорењима да су великосрпске амбиције итекако живе, те да се оне перфидно остварују кроз највећу заоставштину наводне окупације Црне Горе – Српску православну цркву. Овакав дискурс, пун историјских неистина или произвољних тумачења коришћењем аршина данашњице, треба да послужи да додатно уједини црногорску нацију у одбрани од оног *другог* које

прети да нас поново угрози. Налази овог истраживања показали су да је овај дискурс итекако жив међу онима који, по цену додатног продубљивања подела у сопственом друштву, не пристају да црногорски идентитет виде у хармонији са српским идентитетом. Напротив, они додатно антагонизују ове идентитете тако да разлике међу њима на субјективном плану постају све непремостивије. Овим неимари црногорске нације остварују свој циљ консолидације црногорског идентитета који се више никада не би могао утопити у српски. Или да парафразирамо Хантингтона, није довољно некога убети у оно шта јесте, већ пре свега у оно шта није, а можда још више у то против кога је (Huntington 1996, 21).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Al Jazeera. 2021. „Đukanović: Srbija bi Kosovo bez Albanaca, Crnu Goru bez Crnogoraca.” 11. septembar 2021. <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2021/9/11/milo-djukanovic-srbija-bi-kosovo-bez-albanaca-crnu-goru-bez-crnogoraca>.
- Al Jazeera. 2023a. „Batrićević: Pobijedi li Milatović postaćemo ‘Republika Srpska’ s grbom Crne Gore.” 30. mart 2023. [https://balkans.aljazeera.net/teme/2023/3/30/batricevic-pobijedi-li-milatovic-postat-cemo-republika-srpska-s-grbom-crne-gore](https://balkans.aljazeera.net teme/2023/3/30/batricevic-pobijedi-li-milatovic-postat-cemo-republika-srpska-s-grbom-crne-gore).
- Al Jazeera. 2023b. “Đukanovića podržavaju Majke Srebrenice, a Milatovića ratni zločinci.” 30. mart 2023. <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2023/3/30/bursac-djukanovica-podrzavaju-majke-srebrenice-a-milatovica-ratni-zlocinci>.
- Bešić, Miloš. 2019. *Metodologija društvenih nauka*. Novi Sad: Akademski knjižica.
- Vlada Crne Gore [Vlada CG]. 2006. „Govor predsjednika Vlade RCG Mila Đukanovića na konvenciji u Podgorici.” 22. maj 2006. <https://www.gov.me/cyr/clanak/18095--13628>.
- Vlada Crne Gore [Vlada CG]. 2020. „Premijer Duško Marković na Cetinju: 30. avgusta su izbori za očuvanje Crne Gore protiv iste ideologije koja je našu zemlju poništila 1918.” 27. avgust 2020. <https://www.gov.me/cyr/clanak/231529--premijer-dusko-markovic-na-cetinju-30-avgusta-su-izbori-za-ocuvanje-crne-gore-protiv-iste-ideologije-koja-je-nasu-zemlju-ponisti>.

- Danas. 2023. „Đukanović: Srbija u našem regionu radi ono što Rusija radi u svom.” 29. mart 2023. <https://www.danas.rs/svet/region/djukanovic-srbija-u-nasem-regionu-radi-ono-sto-rusija-radi-u-svom/>.
- DPS Crne Gore [DPS]. 2018. „Inauguracioni govor Predsjednika Crne Gore Mila Đukanovića.” Jutjub video. 19:03. 20. maj 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=4X-gE7FvFBo>.
- DPS Crne Gore [DPS]. 2021. „Politički program: Nova platforma političkog djelovanja.” Podgorica. 24. januar 2021. <https://s3.eu-central-1.amazonaws.com/dps.website/media/files/1611656008-politicki-program-dps-ix-kongres.pdf>.
- Đukanović, Dragan. 2014. „Identitetska pitanja i linije unutrašnjih pode-la u Crnoj Gori.” *Međunarodni problemi* 66 (3-4): 395–422. doi: 10.2298/MEDJP1404395D.
- Đurković, Miša. 2010. „Kako se konstruišu nacije: crnogorski slučaj.” *Sociološki pregled* 44 (1): 3–36. doi:10.5937/socpreg1001003D.
- Ejdus, Filip. 2016. „Diskurzivna i praktična konstrukcija međunarodne (ne)bezbednosti.” U *Konstruktivističke teorije međunarodnih od-nosa*, ur. Dejan Jović, 199–228. Zagreb: Fakultet političkih zna-nosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Zavod za statistiku Republike Crne Gore [Zavod za statistiku]. 2004. „Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2003. Vjeroispov-jest, maternji jezik i nacionalna ili etnička pripadnost prema sta-rosti i polu.” Podgorica.
- IN4S. 2015. „Novi govor mržnje 'Vijesti': Proglasili Srbe okupa-torima Crne Gore.” 10. novembar 2015. <https://www.in4s.net/novi-govor-mrznje-vijesti-proglasili-srbe-okupatorima-crne-gore/>.
- In4snet. 2019. „IN4S: Pogledajte ko je ideološki otac Mila Đukano-vića.” Jutjub video. 4:59. 1. jul 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=0N96TrqjJFg>.
- Lutovac, Zoran. 2015. *Srpski identitet u Crnoj Gori*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Mandić, Marko. 2021. „Sekuritizacija srpskog identiteta u Crnoj Gori – analiza postojećeg javnog diskursa.” *Nacionalni interes* 40 (3): 213–238. doi: <https://doi.org/10.22182/ni.4032021.9>.
- Milosavljević, Branislav i Nenad Putnik. 2020. „Strategija izgradnje na-cionalnog identiteta Crne Gore.” *Nacionalni interes* 39 (3): 129–157. doi: 10.22182/ni.3932020.6.

- Nojman, Iver B. 2011. *Upotrebe drugog: „Istok“ u fomiranju evropskog indentiteta*. Beograd: Službeni glasnik.
- Odluka o preimenovanju ulice, „Službeni list Crne Gore – Opštinski propisi”, br. 01-030/08-1149.
- Petrović, Nada. 2018. „Dokumenta svedoče. Odluka Velike narodne skupštine srpskog naroda u Crnoj Gori, doneta na sednici od 13. novembra 1918. u Podgorici.” *Glasnik udruženja arhivskih radnika Republike Srpske* 3 (10): 325–331. doi: 10.7251/GUARS1810325P.
- Pobjeda. 2023. „Regionalni mediji o izboru Mandića: 'Četnički vojvoda' i 'proruski igrač' na čelu parlamenta.” 30. oktobar 2023. <https://www.pobjeda.me/clanak/regionalni-mediji-o-izboru-mandica-cetnički-vojvoda-i-proruski-igrac-na-celu-parlamenta>.
- Politika. 2018. „Crnogorski gradovi oblepljeni plakatima 'Nikad više 1918'”. 1. oktobar 2018. <https://www.politika.rs/scc/clanak/412217/Crnogorski-gradovi-oblepljeni-plakatima-Nikad-vise-1918>.
- Politika. 2019a. „Đukanović: SPC u Crnoj Gori čuva infrastrukturu 'velike Srbije'”. 19. jun 2019. <https://www.politika.rs/scc/clanak/432132/Dukanovic-Odlucni-da-resimo-pitanje-crkve>.
- Politika. 2019b. „Većina građana Crne Gore veruje Srpskoj pravoslavnoj crkvi”. 13. decembar 2019. <https://www.politika.rs/scc/clanak/443941/Vecina-gradana-Crne-Gore-veruje-Srpskoj-pravoslavnoj-crkvi>.
- Portal Analitika. 2023. „DPS: Andrija Mandić na čelu Parlamenta i bivši DF u Vladi, značili bi pobjedu Milatovića nad Spajićem i kraj sna o Crnoj Gori u Evropskoj uniji.” 11. oktobar 2023. <https://www.portalanalitika.me/clanak/dps-andrija-mandic-na-celu-parlamenta-i-bivsi-df-u-vladinoj-koaliciji-znacili-bi-pobjedu-milatovica-nad-spajicem-i-kraj-sna-o-crnoj-gori-u-evropskoj-uniji>.
- Radio Slobodna Evropa [RSE]. 2023. „Višestruki izazovi pred Crnom Gorom, nakon kompletiranja državnog vrha.” 1. novembar 2023. <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-vlada-strani-uti-caj-srbija-rusija-kina/32666154.html>.
- RTS. 2018. „Crna Gora, osvanuli plakati 'Nikad više 1918'.” 26. novembar 2018. <https://www.rts.rs/vesti/region/3334072/crna-gora-osvanuli-plakati-nikad-vise-1918.html>.
- Skupština Crne Gore [Skupština CG]. 2018a. „Šesta sjednica Drugog redovnog zasijedanja u 2018. godini 29.11.2018.” *Jutjub*

- video*. 9:54:19. 29. novembar 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=gxFtr6ov9Dw>.
- Skupština Crne Gore [Skupština CG]. 2018b. „Rezolucija povodom 100-godišnjice 'Podgoričke skupštine'.” Broj: 00-71/18-7/12. 30. novembar 2018. <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/zakoni-i-drugi-akti/592/1869-11382-00-71-18-7-12.pdf>.
- Slobodna Dalmacija. 2023. „Srpski svet na hrvatskoj granici: izgubi li Đukanović izbore, Putin i Vučić će ovladati Crnom Gorom?” 20. mart 2023. <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/svijet/srpski-svet-na-hrvatskoj-granici-izgubi-li-jukanovic-izbore-putin-i-vucic-ce-ovladati-crnom-gorom-1274329>.
- Čavoški, Kosta. 2021. *Nacija i nacionalizam*. Beograd: Catena mundi.
- B92. 2015. “Kosovo’s bid to join UNESCO fails; details of voting emerge.” November 9, 2015. https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2015&mm=11&dd=09&nav_id=95984.
- Hansen, Lene. 2006. *Security as Practice: Discourse analysis and the Bosnian war*. London and New York: Routledge.
- Huntington, Samuel P. 1996. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Reisigl, Martin and Ruth Wodak. 2009. “The discourse-historical approach.” In *Methods of critical discourse analysis*, eds. Ruth Wodak and Michael Meyer, 87–121. London: Sage.
- Wodak, Ruth. 2015. “Critical Discourse Analysis, Discourse-Historical Approach.” In *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*, eds. Karen Tracy, Cornelia Ilie, and Todd Sandel, 1–14. Hoboken: John Wiley & Sons.

Sava Mitrović**Faculty of Political Sciences, University of Belgrade***THE DISCURSIVE CONSTRUCTION
OF THE NATION: SERBHOOD AS THE
OTHER IN THE CONSTRUCTION OF
MONTENEGRIN NATIONAL IDENTITY****Resume**

Considering nations as socially constructed communities, the author examines the role of *otherness* in forming the national identity in the case study of contemporary Montenegrin identity. Drawing upon the thesis that distancing from Serbian national features played a key role in the construction of the Montenegrin nation, the author presents and explains processes of marginalisation and stigmatisation of Serbhood, understood as everything implicitly or explicitly related to Serbia as a country and/or Serbs as a people. After providing theoretical and methodological observations, the subsequent section offers a critical literature review on questions surrounding Montenegrin identity. In the central section of the paper, the discourse on Serbian *otherness* is deconstructed. Specifically, by employing the critical discourse analysis method, the author scrutinises how this discourse constructs identity and shapes social reality in Montenegro. This section comprises three subsections. The first thematically encompasses the discourse on the Podgorica Assembly of 1918 and related events in Montenegro; the second analyses the discourse on the Serbian Orthodox Church during the rule of the Democratic Party of Socialists, while the third presents a continuity of anti-Serb discourse after the fall of DPS. The research findings show that, alongside legal, foreign policy, linguistic, symbolic, and other distancing from Serbia and Serbhood, the construction of contemporary Montenegrin identity hinged on a discourse that not only suppressed

* E-mail address: sava.mitrovic@fpn.bg.ac.rs.

Serbhood but also portrayed it as a hostile *otherness* and a threat to the mere existence of Montenegro.

Keywords: nation, national identity, Montenegro, Montenegrohood, Serbs, Serbhood, discourse, construct, *otherness*

* Овај рад је примљен 18. јануара 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. маја 2024. године.